

Maria BIELIŃSKA

Kierunki działalności Institut für österreichische Geschichtsforschung w Wiedniu

Uwagi ogólne

Godnym zastanowienia jest fakt, że czołowi historycy polscy już od wieku XIX wykazywali zrozumienie dla spraw rozwijania metody badań historycznych, a tym samym i nauk społecznych, wysuwali najpilniejsze — ich zdaniem — dezyderaty co do organizacji badań i tworzenia placówek naukowych, w których badania takie należałoby uprawiać, jednak poza dezyderaty, formułowane bezosobowo, na ogół nie wyszli¹. Nie znalazł się w aktach nauki polskiej projekt konkretnego statutu organizacyjnego instytutu naukowo-historycznego, który wzięłyby na swoje barki przygotowywanie przyszłych kadr zdolnych do rzetelnych studiów nad źródłami, chociaż o potrzebie stworzenia takiego instytutu wspominało. Nawet gromki i bulwersujący ówczesnych historyków i archiwistów głos Władysława Konopczyńskiego na V Zjeździe historyków polskich w Poznaniu w roku 1925 sprowadził się do krytyki tego, czego nie dokonano w Polsce na odcinku badań źródłowych w latach 1918–1925, natomiast nie wysunął konkretnych propozycji zmierzających do radykalnej zmiany sytuacji².

Podobnie też w ostatnim dwudziestosięciu nie rozwiązano dostatecznie sprawy organizacji badań historycznych i nauk pomocniczych historii. Funkcjonowanie zespołów lub pracowni nauk pomocniczych przy czterech instytutach historycznych uniwersytetów (Toruń, Kraków, Wrocław, Warszawa), istnienie Zakładu Archiwistyki przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a także działalność w latach 1953–1959 Zakładu Archiwoznawstwa przy Instytucie Historii PAN, obecnie zaś w tymże Instytucie Pracowni Edytorskiej i Nauk Pomocniczych Historii, nie rozwiązuje radykalnie sprawy już choćby z tego powodu, że brak jest jednolitego kierunku pracy i konkretnego programu do realizacji postulatów, które, nota bene, nie zostały do końca sprecyzowane.

Z tych względów nie doczekano się w Polsce instytutu lub zakładu, który łączyłby wszystkie potrzebne funkcje, a mianowicie kształciłby dla całego kraju z pożytkiem młodych badaczy w zakresie źródłoznawstwa i metod badawczych, prowadziłby sam podstawowe badania nad dokumentem i źródłem opisowym i byłby ich edytorem. Pierwszym warunkiem zapewniającym stałą działalność instytutu byłoby zapewnienie mu kadry specjalistów, stabilności i podstaw materialnych.

Wydaje się zatem godne uwagi przypomnienie naszym mediewistom o działalności zagranicą placówek

---

¹ W. Semkowicz, Potrzeby w zakresie nauk pomocniczych historii, *Nauka Polska* 1 (1918), s. 287–312; M. Handelsman, Metoda poszukiwań archiwalnych, *Archeion* 2 (1927), s. 31–48; A. Zand, O potrzebie specjalnej metodologii dla historii nowożytnej i nowych nauk pomocniczych, *Wiadomości Historyczne* 3 (1929), s. 190–209.

² W. Konopczyński, Organizacja pracy historycznej, *Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*, t. I, Poznań 1925, s. 1–8.

naukowych, które poczyniły korzystne kroki w kierunku zorganizowania instytutów badań historycznych i mają konkretne korzyści ze swej działalności. Nie tylko zresztą one, ale również nauki historyczne ich krajów. Do takich placówek należy niewątpliwie Institut für österreichische Geschichtsforschung.

Austriacki Instytut Badań Historycznych w Wiedniu prowadzi nieprzerwaną działalność od 118 lat³. Założony w trzydzieści trzy lata później niż paryska École des Chartes przetrwał w zbliżonych formach organizacyjnych i stale postępujących metodach badawczych do dnia dzisiejszego. Powołany został do życia rezolucją cesarza Franciszka Józefa z 20 października 1854 r., przy Uniwersytecie Wiedeńskim, jednakże idea stworzenia ośrodka naukowo-dydaktycznego zrodziła się w latach Wiosny Ludów, w których nastąpił przełom nie tylko w doktrynach i kierunkach politycznych, ale również w potrzebie rozwoju badań naukowych. W roku 1847 Josef Chmel, a w 1851 Albert Jäger domagali się podjęcia gruntownych badań nad dziejami Austrii. Realizację tych postulatów widzieli w zorganizowaniu ośrodka naukowego, który pielęgnowałby wiedzę o źródłach historycznych, uczył młodych historyków, jak należy je badać, interpretować i wydawać drukiem i który sam byłby zdolny edycję dokumentów i źródeł opisywanych prowadzić. Minęło parę lat, a już działała w oparciu o odpowiedni statut nowa placówka naukowa.

Szkoła badań historycznych w Wiedniu, a od 1856 r. Instytut (Institut für österreichische Geschichtsforschung, IÖGF), to samodzielna placówka działająca przy wydziale filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego. Dzisiaj stanowi ona, również powiązana z tymże Uniwersytetem, samodzielny zakład naukowy, bezpośrednio podległy ministrowi szkolnictwa.

Pierwszy statut Szkoły z roku 1854 przewidywał, że placówka ta ma zapoznawać swoich kursantów ze źródłami i dokumentami i z tymi niezbędnymi naukami pomocniczymi historii, które ułatwiają zrozumienie i opracowanie źródeł. Ponadto zadaniem Szkoły wiedeńskiej było zapoznanie jej słuchaczy z zasadami i metodą naukowych badań historycznych, które miały dać młodym historykom podstawy do dalszego pogłębiania wiedzy historycznej, a tym samym prowadzić do osiągania nowych rezultatów w nauce austriackiej.

Statut uległ od roku 1854 kilkakrotnym zmianom (1871, 1874, 1898–1899, 1942, 1944, 1946, 1954, 1957, 1963), jednakże nie były one istotne i dotyczyły głównie przepisów określających program studiów i liczbę stypendiów dla kursantów. Tak więc wszystkie wersje statutu wysuwały na pierwszy plan jako zadanie i cel pełnienie przez Instytut funkcji placówki dydaktyczno-naukowej, kształcącej przyszłych historyków i edytorów. Od 1894 r. pojawił się również przepis rozszerzający zakres kształcenia słuchaczy także w kierunku fachowego przygotowywania pracowników archiwów, muzeów i konserwatorów (opiekunów zabytków)⁴.

Decyzja, aby Instytut powstał przy Uniwersytecie Wiedeńskim, miała tę pozytywną stronę, że spośród słuchaczy Uniwersytetu można było czerpać młody narybek dla Instytutu, zaś prowadzenie zajęć uniwersyteckich przez profesorów i docentów Instytutu stwarzało możliwości koordynowania planów ogólnych nauczania z potrzebami praktycznymi IÖGF. Dawało to i daje nadal rezultaty przy wykorzy-

³ Literatura poświęcona dziejom Instytutu jest stosunkowo bogata. Z większych i szerzej potraktowanych pozycji należy przede wszystkim wymienić: Aus dem Institut für österreichische Geschichtsforschung, Wien 1965; A. Lhotsky, Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954, Festschrift zur Hundertjahrfeier des Instituts, MIOG – Ergänzungsband 17 (1954); E. Ottenthal, Das K. K. Institut für österreichische Geschichtsforschung 1854–1904, Wien 1904; L. Santifaller, Das Institut für österreichische Geschichtsforschung. Festgabe zur Feier des 200-jährigen Bestandes des Wiener Haus-Hof- und Staatsarchiv, Veröffentlichungen des IÖGF, Bd. 11, Wien 1950; H. Zatschek, Das Wiener Institut für Geschichtsforschung und die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften in den Sudetenländern, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Phil.–Hist. Kl. H. 14, Prag 1944; E. Zöllner, The Institut fuer oesterreichische Geschichtsforschung, Archives 5 (1961) nr 25, s. 21–30. Ponadto o kierunkach metod i badań dyplomatycznych IÖGF por. H. Fichtenau, La situation actuelle des études de diplomatie en Autriche, Bibliothèque de l'École des Chartes 119 (1961), s. 5–20; L. Santifaller, Urkundenforschung. Methoden, Ziele, Ergebnisse, Weimar 1937. — Za wyczerpujące informacje o aktualnym stanie badań i kierunkach pracy IÖGF udzielone mi przez prof. dra Heinricha Fichtenau, dyrektora Instytutu, oraz przez dra Ericha Zöllnera, składam na tym miejscu szczere podziękowanie.

⁴ A. Lhotsky, Geschichte des IÖGF 1854–1954, MIOG – Ergänzungsband 17 (1954), s. 29, gdzie cytuje § 1 statutu z roku 1854. Najnowsze brzmienie statutu IÖGF z 18 VI 1963 r. — zob. Aus dem Institut [...], s. 54–63.

stywaniu wychowanków Instytutu. Spośród nich wychodzą bowiem pracownicy katedr naukowych w zakresie badań historycznych uniwersytetów w Wiedniu, Grazu i Innsbrucku. Oni też stanowią trzon archiwistów pracujących w austriackich archiwach naukowych; podobnie ma się sprawa z naukowymi pracownikami muzeów i konserwatorami zabytków. Systematyczne zasilanie tych wszystkich instytucji fachowcami, którzy opanowali metody badawcze historii i potrafią we właściwy sposób interpretować i opracowywać dla różnych celów źródła historyczne stworzyło warunki do rzetelnej pracy dającej konkretne i oczekiwane wyniki.

Historia Instytutu

Indywidualność poszczególnych dyrektorów IÖGF zaważyła niewątpliwie na kierunkach i wynikach jego pracy. Pierwszym dyrektorem był benedyktyn z Tyrolu, Albert Jäger, który czynił zabiegi w kierunku stworzenia podstaw prawnych dla działalności Instytutu. Za jego rządów (1854–1869) powstały fundamenty trzyletnich kursów dla słuchaczy i załazek bogatej i specjalistycznej biblioteki Instytutu. Jäger był organizatorem i historykiem, nie doceniał jednak roli nauk pomocniczych historii.

Inicjatorem badań nad dokumentem stał się drugi z kolei dyrektor Instytutu, Theodor Sickel (1869–1891). Jego to Leo Santifaller nazwał kontynuatorem głównych kierunków metod wskazanych przez Mabillona, które dalej rozwijał. Indywidualność Sickla pozwoliła mu na stworzenie własnej szkoły, z której wyszli jego współpracownicy i uczniowie tacy jak: Julius Ficker, Paul Kehr, Wilhelm Diekamp, Emil Ottenthal, Michael Tangl. Prace Sickla poszły przede wszystkim w kierunku określenia autentyczności dokumentów poprzez ich krytykę zewnętrzną i wewnętrzną. Przykładem tej metody były publikacje Sickla dotyczące badań dokumentów ksiąg saskich w wieku X, przygotowane dla *Monumenta Germaniae Historica*.

Sickel był wychowankiem *École des Chartes*, położył więc nacisk na badania dyplomatyczne i doceniał potrzebę edycji źródłowych. Z jego inicjatywy Instytut wydał serię zeszytów pod nazwą *Monumenta Graphica*, dla których Sickel zbierał materiały w Pradze, Brnie, we Lwowie, na terenie całej Austrii i we Włoszech (Mediolan, Weronia), głównie w postaci fotografii dokumentów. Zajął się też dokumentem karolińskim (*Acta Karolinum*), współpracował z *Monumenta Germaniae Historica*, założył stację naukową Instytutu w Rzymie (*Istituto Austriaco di studi storici*). W roku 1879 rozpoczęto wydawanie czasopisma Instytutu, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, które doczekało się w roku 1971 wydania 79 tomu.

Kolejni następcy Sickla, Heinrich Zeissberg (1891–1896) i Engelbert Mühlbacher (1896–1903) rozwijali działalność dydaktyczną Instytutu. Z tego też okresu pochodzą nowe programy nauczania, w których obok dawnych przedmiotów takich jak historia ustroju lub historia sztuki, znalazły się podstawowe nauki pomocnicze historii z archiwistyką. W roku 1898 Instytut przejął na siebie wszelkie wykłady i ćwiczenia z zakresu nauk pomocniczych, zaś Uniwersytet — ogólne wykształcenie historyczne.

Jednocześnie w Instytucie podjęli pracę Oswald Redlich, Max Dvořák, Oskar Mitis, Harald Steinacker. Ich rozprawy naukowe wniosły istotne wartości do badań nad dokumentem kościelnym i prywatnym, do badań nad prawnym znaczeniem dokumentu i otworzyły nowe możliwości badawcze. Nazwiska następnych dyrektorów Instytutu są dobrze znane mediewistom, historykom państwa i prawa oraz dyplomatom. Kolejno zajmowali to stanowisko Emil Ottenthal (1904–1926), Oswald Redlich (1926–1929), Hans Hirsch (1929–1940), Otto Brunner (1940–1945). Po drugiej wojnie światowej kierownikiem IÖGF został Leo Santifaller (1945–1962), a po nim Heinrich Fichtenau, który kieruje pracami instytucji do dnia dzisiejszego.

Leo Santifaller stworzył również własną szkołę dyplomatyki. Od 1929 r. działalność swoją prowadził na uniwersytecie we Wrocławiu; jego uczniowie i współpracownicy, jak np. Heinrich Appelt, razem z nim znaleźli się po roku 1943 w Wiedniu, poświęcając się nadal badaniom nad średniowiecznym dokumentem cesarskim, książęcym (zwłaszcza nad dokumentem książęcym śląskim) i biskupim. Monografie poświęcone dziejom poszczególnych kancelarii średniowiecznych prezentują nie tylko szkołę badań dyplomatycznych, ale wskazują na integrację badań historycznych w naukach pomocniczych historii.

Poczyniono też próby w kierunku nowej interpretacji stylu i formularza dokumentów oraz krytyki wewnętrznej dokumentów (zwłaszcza w części dyspozycji i narracji dokumentu)⁵. O ile prace Sickla nie miały charakteru generalnych dociekań dyplomatycznych, chociaż szukał on ogólnych reguł pracy kancelarii karolińskiej i ottoniańskiej, o tyle prace Fickera były przykładem syntez dyplomatycznych. Następcy ich w dyplomacie austriackiej prowadzili studia mikrograficzne, jednakże zdaniem H. Fichtenaua każdy kierunek prac dyplomatycznych jest pożyteczny, byle do metod i badań poprzedników dodawać to, co dzisiaj uważa się za potrzebne i rozszerza warsztat badawczy⁶.

Działalność dydaktyczna IÖGF

Instytut przyjmuje jako kursantów osoby, które wysłuchały co najmniej pięciu semestrów na wydziale filozoficznym uniwersytetu lub ukończyły studia historyczne, ewentualnie prawnicze. Nierzadko zgłaszają się również na studium doktorzy filozofii w zakresie historii lub doktorzy praw (stopień równy naszemu magisterium). Kurs w Instytucie trwa trzy lata. Pierwszy rok przeznaczają się na przygotowanie słuchaczy do studiów zasadniczych dwuletnich. Przyjęcie kandydatów na studia odbywa się raz na trzy lata.

Kandydatów przyjmuje dyrektor Instytutu, przy czym liczba słuchaczy kształtuje się w granicach około 20–25. Po odbyciu rocznego kursu przygotowawczego i zdaniu egzaminu z czterech przedmiotów: historii Austrii (do czasów najnowszych), historii państwa i prawa, paleografii łacińskiej i chronologii oraz tłumaczenia tekstu łacińskiego i francuskiego — kandydat staje się słuchaczem Instytutu (Mitglied des Instituts). W trakcie każdego kursu około sześciu kursantów może ubiegać się o stypendium państwowe. W poczet słuchaczy Instytutu mogą być również przyjmowani na podobnych zasadach lub jako wolni słuchacze pracownicy naukowcy uniwersytetów i instytutów zagranicznych. Na liście słuchaczy Instytutu, którzy w ciągu 113 lat odbywali tam studia, znajduje się pokaźna liczba historyków zagranicznych⁷. Ostatecznie na dwuletnie studium Instytutu uczęszcza około dwudziestu słuchaczy. Kończy studia około 70–80% ogólnej ich liczby. W roku 1970 trwał 52 kurs szkoleniowy Instytutu. Do roku 1962 studia ukończyło 644 słuchaczy.

Program szkolenia ulegał kilku modyfikacjom w ciągu ostatniego stulecia, ale przecież na tle tak długiego okresu zmiany w formach i przedmiotach nauczania były znikome. Załączone programy nauczania najlepiej tę rzecz ilustrują.

Wykładowcami w Instytucie są docenci i profesorowie Uniwersytetu. Charakterystyczne dla tej placówki jest to, że łączy w sobie cechy instytutu uniwersyteckiego, szkoły fachowej (archiwisci, muzeolodzy, edytorzy) i placówki badawczej, podejmującej samodzielne prace naukowe i edytorskie. Leo Santifaller w roku 1950 określił rolę i miejsce Instytutu, od czasów Sickla, jako główne ognisko badań nad dokumentem, a oddziaływanie jego dostrzegł nie tylko w naukach historycznych uprawianych w Austrii, ale również w Niemczech, Szwajcarii, w Czechach i na Węgrzech.

A oto jak przedstawiają się warunki pracy i studiów. Instytut mieści się w gmachu Uniwersytetu Wiedeńskiego, jego pomieszczenia przylegają do pomieszczeń biblioteki uniwersyteckiej. Sam jednak posiada jedną z najlepiej wyposażonych specjalistycznych bibliotek naukowych (z działami: nauk pomocniczych historii, historii państwa i prawa, historii sztuki i konserwacji zabytków, historii kultury), a ponadto bogato reprezentowany dział podręczny: bibliografii, słowników i encyklopedii, podręczników, edycji

⁵ L. Santifaller, *Das Institut*, s. 31 nn.; zob. też E. Ottenthal, *Das K. K. Institut*, passim; oraz H. Fichtenau, *La situation*, s. 5–7.

⁶ H. Fichtenau, *La situation*, s. 6.

⁷ Wśród słuchaczy, którzy ukończyli Instytut znajdowali się tak wybitni badacze niemieccy, jak Goswin von Ropp, Wilhelm Diekamp, Hermann Forst, Paul Kehr, Gottfried Opitz, Peter Acht. Z historyków węgierskich: Arpad Károlyi, Arpad Soltész, z czeskich: m. in. Josef Emler, Matouš Pangerl, Felix Zub, Josef Šusta, Eduard Šebesta, Gustav Friedrich, Václav Hruby, Karel Svoboda. Z Polaków słuchaczami IÖGF byli: Stanisław Krzyżanowski, Piotr Skobielski, Fryderyk Papée, Ignacy Rychlik, Konstanty Jakub Grot i Feliks Hubert Pohorecki.

źródeł opisowych i dokumentów, oraz dział czasopism austriackich i krajów europejskich, często w unikalnych kompletach. Biblioteka ta, podobnie jak inne pomoce naukowe, jest udostępniana słuchaczom bez ograniczeń. Praca własna odbywa się w czytelnicy, w której każdy słuchacz przez trzy lata korzysta z własnego miejsca.

Organizacja Instytutu zbliżona jest do struktury katedr uniwersyteckich. Profesorowie i docenci, poza programowymi wykładami, ćwiczeniami i seminariami, przeprowadzają w określonych dniach rozmowy ze słuchaczami kursów udzielając im konsultacji w wątpliwych dla nich problemach. W określonym dniu tygodnia udziela również konsultacji filolog i historyk sztuki. Asystenci i adiunkci Instytutu prowadzą zajęcia ze słuchaczami w obecności profesorów lub indywidualnie. Obowiązek roztaczania opieki naukowej w toku studiów nad słuchaczami traktują jako współpracę z nimi, tym bardziej że opiekują się słuchaczami prowadzącymi prace dyplomowe (Hausarbeiten) z zakresu ich specjalności.

Jedynie nieliczni ze słuchaczy IÖGF pozostają w nim jako pracownicy naukowcy. Ale i ci, którzy trafiają do muzeów, archiwów i instytucji naukowych i wydawniczych poszczycić się mogą dorobkiem naukowym, utrzymują też stałe kontakty naukowe z dyrekcją Instytutu. Niewątpliwie, szkoła wiedeńska jest szkołą tradycyjną, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę dezyderaty współczesnych historyków domagające się unowocześnienia metod i warsztatu badawczego. Obiektywnie stwierdzić jednak musimy, że najbardziej postępowy warsztat badawczy powinien być oparty na rzetelnym przygotowaniu metodycznym i metodologicznym i że tylko na gruntownych podstawach ogólnych można rozwijać ulepszenia i zaszczyć najnowsze zdobycze. Bez tego warunku łatwo zwichnąć kierunek prac. Przeglądając się działalności i osiągnięciom Instytutu można dojść do wniosku, że tradycyjne żądanie od słuchaczy dobrej znajomości paleografii łacińskiej, dokładnego wyuczenia się zasad klasycznej dyplomatyki i klasycznej archiwistyki daje im rzetelną szkołę, z której wyniesione wiadomości uzupełniają potem w praktyce i w zetknięciu z nowymi zdobyczami nauki i techniki w sposób bardzo umiarkowany, co nie jest bez znaczenia dla wyników ich pracy.

Schemat programów nauczania w IÖGF

Rok przygotowawczy (studium wstępne)	Przedmioty według programów od końca XIX w.	Przedmioty według programu w statucie z 1946 r.	Przedmioty według programu obowiązującego od 1963 r.
Semestr 1	Wiedza o źródłach do dziejów Austrii (wykład i ćwiczenia) Paleografia łacińska I Historia sztuki	Źródłoznawstwo I (wykład i ćwiczenia) Paleografia łacińska I Historia sztuki (wykład i ćwiczenia)	Źródłoznawstwo — źródła opisów austriackie Paleografia łacińska I —
Semestr 2	Wiedza o źródłach do dziejów Austrii (ciąg dalszy) Paleografia łacińska II — Chronologia Uwaga: w czasie I i II semestru słuchacze mają wykłady dodatkowe z historii Austrii Brak danych o egzaminach	Źródłoznawstwo II (wykład i ćwiczenia) Paleografia łacińska II — Chronologia średniowiecza i nowożytna Historia sztuki Po I roku studiów wstępnych egzamin: 1. Historia Austrii 2. Ogólna historia ustroju państwa i kościoła 3. Paleografia łacińska 4. Chronologia	Źródłoznawstwo — źródła opisowe do dziejów Austrii Paleografia łacińska II Neografia I Chronologia średniowieczna i nowożytna Uwaga: słuchacze obowiązani są uczyć się na wykładach uniwersyteckich z historii Austrii, historii ustroju i historii sztuki Egzamin wstępny na studium dwuletnie: 1. Historia Austrii, średniowieczna i nowożytna 2. Historia ustroju 3. Paleografia łacińska 4. Chronologia 5. Przekład tekstu łacińskiego i francuskiego [na język niemiecki]

Dwuletnie studium zasadnicze	Przedmioty według programów od końca XIX w.	Przedmioty według programu w statucie z 1946 r.	Przedmioty według programu obowiązującego od 1963 r.
Semestr 1	Historia państwa i prawa (z ćwiczeniami) Dyplomatyka I – (dokument cesarski) – – Historia sztuki	Historia państwa i prawa Austrii (z ćwiczeniami) Dyplomatyka I (dokument cesarski i królewski) Technika edytorska – Historia sztuki (wykłady i ćwiczenia)	Historia państwa i prawa Austrii (z ćwiczeniami) Dyplomatyka I – dokument władców (publiczny) – Wiedza o piśmie nowożytnym (wykłady) Historia sztuki (wykłady)
Semestr 2	Dyplomatyka II – dokument papieski Sfragistyka, heraldyka, genealogia Numizmatyka Historia sztuki – –	Dyplomatyka II – dokument papieski Sfragistyka, heraldyka, genealogia Numizmatyka i historia pieniądza Historia sztuki (wykład i ćwiczenia) – –	Dyplomatyka II – dokument prywatny Sfragistyka, heraldyka, genealogia – Historia sztuki austriackiej (z ćwiczeniami) Muzealnictwo i ochrona zabytków (z kolokwium)
Semestr 3	– Dyplomatyka III – dokument prywatny Archiwistyka I Historia sztuki – –	Lektura i krytyka austriackiej historii źródeł Dyplomatyka III – dokument prywatny Archiwistyka i archiwoznawstwo Muzealnictwo i ochrona zabytków – –	– Dyplomatyka III – dokument papieski Archiwistyka i archiwoznawstwo (specjalność do wyboru) – Numizmatyka i historia pieniądza (z kolokwium) Bibliotekoznawstwo i bibliografia (z kolokwium)
Semestr 4	Paleografia Archiwistyka II	Prace paleograficzno-dyplomatyczne Archiwistyka i archiwoznawstwo II Bibliotekoznawstwo i bibliografia	Łacina późnośredniowieczna (specjalność do wyboru) Archiwistyka i archiwoznawstwo II (specjalność do wyboru, wykłady praktyczne) Technika wydawniczo-edytorska (specjalność do wyboru)
Wykłady i ćwiczenia nadprogramowe		Wykłady dla wszystkich słuchaczy: Paleografia grecka Numizmatyka i historia pieniądza Literatura i język późnej łaciny Podstawy dyplomatyki Wykłady i ćwiczenia specjalistyczne: Prawo rzymskie Prawo prywatne niemieckie Geografia historyczna – – –	Wykłady dla słuchaczy spoza studium: Paleografia łacińska – – Podstawy dyplomatyki Wykłady i ćwiczenia specjalistyczne: Prawo rzymskie Prawo prywatne niemieckie Geografia historyczna Bizantynistyka Historia najnowsza Dokumentacja wizualna

Każdy ze słuchaczy powinien znać kilka języków obcych (obok francuskiego również włoski i co najmniej jeden słowiański)

Państwowy egzamin końcowy Egzamin państwowy składa się z następujących przedmiotów obowiązujących wszystkich słuchaczy:

1. Praca piśmienna dyplomowa słuchacza (tzw. praca domowa, Hausarbeit)
2. Egzamin piśmienny w Instytucie:
  - a) Źródłoznawstwo
  - b) Historia państwa i prawa
  - c) Paleografia
  - d) Dyplomatyka
  - e) Historia sztuki
3. Egzamin ustny
  - a) Paleografia
  - b) Dyplomatyka
  - c) Sfragistyka
  - d) Źródłoznawstwo
  - e) Historia państwa i prawa austriackiego
  - f) Chronologia
4. Egzamin ustny z wybranej specjalności
  - a) Archiwistyka i archiwoznawstwo, lub
  - b) Technika edytorsko-wydawnicza, lub
  - c) Historyczna sztuka ludowa, lub
  - d) Historia gospodarcza, lub
  - e) Historia ustroju kościoła

Działalność naukowa i wydawnicza Instytutu

Oprócz działalności dydaktycznej Instytut poszczycić się może dużym dorobkiem naukowym i edytor-skim. O działalności naukowej wspomniano przy omawianiu dziejów Instytutu, tu wypadnie podkreślić znaczenie szkół historycznych wiedeńskich i ich wpływ na kierunek badań historycznych.

Wielką szkołę dyplomatyczną stworzył niewątpliwie Theodor Sickel. Położył on nacisk na utworzenie takiego warsztatu badawczego, który pozwoli na prawidłową i dogłębną krytykę wewnętrzną i zewnętrzną dokumentu. Sickel sam nie napisał fundamentalnej monografii poświęconej tematyce dyplomatycznej, ale jego uczniowie opracowali syntezy (jak np. Julius Ficker, *Beiträge zur Urkundenlehre*, lub Oskar Redlich, *Privaturkunden des Mittelalters*) lub pchnęli naprzód, dzięki swoim analitycznym badaniom, wiedzę o dokumencie papieskim, cesarskim lub prywatnym i kościelnym, pobudzając innych mediewistów do dalszych badań.

Nasza szkoła krakowska Stanisława Krzyżanowskiego wywodzi się w prostej linii z sicklowskich kierunków badań. Przyjęte przez Krzyżanowskiego metody gromadzenia materiału, krytyki i interpretacji kancelaryjnej dokumentów dają się porównać z metodami Paula Kehra lub Hansa Hirscha. Także przykładowi Instytutu wiedeńskiego zawdzięczamy stworzenie przez Krzyżanowskiego w pracowni nauk pomocniczych historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, która miała ambicje stać się ośrodkiem badań historycznych w Polsce, zbioru fotografii dokumentów polskich z wieków XII–XIII.

Podobny wpływ wywarła szkoła wiedeńska na historyków czeskich. Trud wydania drukiem dokumentów czeskich, podjęty przez Emlera i Friedricha był możliwy tylko dzięki dobrej szkole edytorskiej Instytutu wiedeńskiego.

Kierunki metod pracy Instytutu śledzić można w monografiach jego pracowników i słuchaczy publikowanych na łamach czasopisma *Mitteilungen des IÖGF* oraz w seriach specjalnych tego czasopisma, to jest w serii *Ergänzungsbände* (w latach 1880–1970 ukazały się 23 tomy) oraz w serii *Veröffentlichungen des Instituts* (do roku 1961 ukazało się 16 tomów; I–VI, VIII, X–XVIII). Złote czasy Instytutu przypadły na pierwsze ćwierćwiecze wieku XX, kiedy to jego kierownicy i wychowankowie zainicjowali nowe kierunki badań dyplomatycznych o znaczeniu europejskim. Dzisiaj Instytut stara się utrzymać dawną świetność naukową. Credo dyplomatyków austriackich, a przede wszystkim swoje własne, wygłosił w roku 1961 na łamach czasopisma *Bibliothèque de l'École des Chartes* Heinrich Fichtenau w artykule pt. *La situation actuelle des études de diplomatique en Autriche*. Uważa on, że tak jak w każdej nauce tak i w dyplomatyce istnieją „kryzysy”. Dyplomatyka drugiej połowy XX w. przechodzi też pewien kryzys, zwłaszcza co do swego zasięgu, metod prowadzenia krytyki wewnętrznej i zewnętrznej dokumentu, szukania nowych interpretacji przynależności kancelaryjnej itp. Autor sądzi jednak, że dla przeciwstawienia się tym kryzysom nie należy szukać rewolucyjnych programów i dyskwalifikować tego co zostało poprzednio dokonane. Fichtenau reprezentuje więc złoty środek i umiar w traktowaniu „nowego” w dyplomatyce. Groźne dla dyplomatyki, jego zdaniem, są dwa niebezpieczeństwa: jedno — to rutyna techniczna, drugie — ciasna specjalizacja, która w drodze do udoskonalenia drobiazgów może zagubić ogólny pogląd na postać dokumentu i stan organizacyjny danej kancelarii.

Dzisiaj w Austrii szuka się możliwości stworzenia dyplomatyki generalnej (nie uniwersalnej), to znaczy zbudowania pomostu pomiędzy dyplomatyką wieków średnich a dyplomatyką czasów współczesnych. Wysuwa się, jako przykład, pracę Richarda Heubergera, *Allgemeine Urkundenlehre*, niegdyś niepopularną. Jej autor próbował dać próbę syntezy i powiązań między nauką o dokumencie i nauką o akcie. Wreszcie widzi się możliwości interpretacji dyplomatyki jako dyscypliny, która ma służyć badaniom dokumentu i aktu na tle zjawisk prawnych, administracyjnych i gospodarczych, która powinna wydobywać z formy dokumentu ślady kultury materialnej i duchowej jego epoki, której zadaniem jest położenie większego nacisku na funkcję dokumentu niż na jego formę⁸.

Te założenia nie są nam obce. Nowe kierunki badań, które od wielu lat dostrzegamy w dyplomatyce czeskiej, wcześniej niż w Austrii lub we Francji kładły nacisk na funkcję dokumentu, pozwalającą określić rolę wystawcy i odbiorcy dokumentu i wskazać środowisko pisarskie i kancelaryjne, wcześniej też zwracały uwagę na potrzebę innej niż dotychczas interpretacji krytycznej części dokumentu.

⁸ H. Fichtenau, *La situation, passim*.

Należy też podkreślić, że teoretyczne założenia dyplomatyki austriackiej nie znalazły, jak dotychczas, odbicia w monografiach dyplomatycznych, gdy tymczasem nauka czeska znalazła praktyczne zastosowanie w pracach Jindřicha Šebánka, Sašy Duškovéj, Zděnka Fiali, a także Ivana Hlaváčka, zaś badania dyplomatyczne w Polsce wkroczyły na podobne szlaki. Mogłoby się wydawać, że można iść wspólnymi drogami badawczymi. Trzeba jednak stwierdzić, że osiągnięcia nauki czeskiej, polskiej lub węgierskiej nie są znane historykom wiedeńskim, głównie z powodów językowych, a tym samym dyplomacy austriaccy zbyt mało wiedzą o odkrywczym charakterze tych badań.

Aktualne prace naukowe Instytutu koncentrują się głównie na pracach edytorskich. O bogatej działalności na tej niwie nie trzeba przekonywać, bo dobrze jest nam ona znana. Zwrócić należy uwagę na zakres i charakter edycji, których ciągłość zapewnia jednolita organizacja pracy i długofalowe plany wydawnicze, realizowane w miarę uzyskiwania pokrycia finansowego ze strony Ministerstwa Szkolnictwa lub Austriackiej Akademii Nauk. Dzięki długoletnim pracom Instytutu doczekał się on serii źródłowych i dyplomatycznych narastających w ciągu dziesiątków lat. I tak w wielkich przedsięwzięciach edytorskich ukazały się:

W serii I: *Regesta Habsburgica, Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg*, trzy części w pięciu tomach, w latach 1905–1924; zawierają regesty dokumentów z lat 950–1330.

W serii II: *Beschreibendes Verzeichnis der Illuminierten Handschriften in Österreich*, siedem tomów wydanych w latach 1905–1917. Następnym siedem tomów, jako nową serię, wydawał w latach 1923–1938 Instytut Sztuki Uniwersytetu w Wiedniu wspólnie z IÖGF

W serii III: *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, cztery tomy wydane w latach 1950–1968, zawierające dokumenty Babenbergów od 976 do 1246 oraz pieczęcie Babenbergów z wieków XI–XIII.

W serii IV: *Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen von Kärnten 1000–1500*. Z tych regestów ukazały się dwa tomy obejmujące lata 957–1372.

W serii V: *Tirolische Amtsbücher und Kanzleiregister* wydano tom poświęcony tyrolskiej księdze taks kancelaryjnych z roku 1340 (1951) oraz tom najstarszego rejestru kancelarii tyrolskiej z lat 1308–1315 (1967).

Serię VI poświęconą źródłom do dziejów Uniwersytetu Wiedeńskiego wydano w dwóch działach: 1. *Die Matrikel der Universität Wien*, cztery tomy z lat 1377–1658/59 (1954–1961); 2. *Acta facultatis artium Universitatis Vindobonensis 1385–1416*. Ponadto ukazały się dalsze tomy poświęcone historii Uniwersytetu, a wydane przez różne jego instytuty.

Wreszcie w serii VII przygotowano edycję dokumentów dotyczących ziem austriackich: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Dwa tomy z lat 808–1301 (1955 i 1965).

Serie III–VII są kontynuowane.

Ponadto pracownicy Instytutu współpracowali i współpracują z wydawnictwem niemieckim *Monumenta Germaniae Historica*. W serii *Vienna Diplomata* przygotowano w latach 1901–1969 dla tegoż wydawnictwa cztery tomy, a to: dokumenty od Konrada I do Ottona III (911–1002), dokumenty Pepina, Karlomana, Karola Wielkiego (751–814), dokumenty Lotara III (1125–1139) oraz Konrada III (1139–1152). Ukazała się też edycja Heinricha Appelta, *Schlesisches Urkundenbuch 971–1230* (1963 i 1968).

Ten przegląd wydawnictw Instytutu wskazuje na szerokie plany wydawnicze, realizowane systematycznie i z pożytkiem dla warsztatu badawczego historyków. Na tej właśnie działalności, powiązanej z aktywnością dydaktyczną, polega istotne znaczenie Instytutu wiedeńskiego.

Die Forschungstätigkeit des Instituts für österreichische Geschichtsforschung in Wien

Dieser Bericht soll den polnischen Leser mit der umfassenden Forschungstätigkeit des Instituts für österreichische Geschichtsforschung bekanntmachen. Die Verfasserin stellt die Geschichte des im Jahre 1854 entstandenen Instituts dar und auf diesem Hintergrund — die wissenschaftliche Tätigkeit

seiner Direktoren die auf die Entwicklung der Untersuchungsmethoden bedeutenden Einfluß gewannen, die Werkstatt der Diplomatiker vervollkommneten sowie die Editionstätigkeit des Instituts leiteten. Besonders hervorzuheben sind hier Namen wie Theodor Sickel, Engelbert Mühlbacher, Oswald Redlich, Leo Santifaller und Heinrich Fichtenau.

In dem Bericht wurde der didaktischen Tätigkeit des Instituts, seinem Lehrprogramm und der Ogranisierung von Studien, besonders viel Aufmerksamkeit gewidmet. Im Laufe von 118 Jahren bildete das Institut zahlreiche bedeutende Mediävisten und Quellenherausgeber aus und heute ist es die einzige wissenschaftliche Forschungsstätte in Österreich, aus der diplomierte Archivare, Museumsmitarbeiter, Bibliothekare und Bau- und Kunstdenkmälerkonservatoren hervorgehen, aber vor allem hervorragende Spezialisten auf dem Gebiet der Hilfswissenschaften (auch Grundwissenschaften genannt), sowie Herausgeber von reichem Quellenmaterial zur Geschichte Österreichs. Es ist also nicht verwunderlich, daß sowohl das Ministerium für Hochschulwesen, als auch die Österreichische Akademie der Wissenschaften der Arbeit und der Entwicklung dieser wissenschaftlichen Forschungsstätte so große Aufmerksamkeit widmen.

Im Bericht werden auch die Quellenpublikationen und ihre Serien, die Monographien und die Zeitschrift *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (80 Bände in den Jahren 1879–1972) besonders beachtet.

Übersetzt von Tilla Paziak